

Гацко

Ја имам више од четрдесет година. Прије рата сам живјела на просторима Републике Српске. Мој град је Гацко у источној Херцеговини. Ја сам дипломирани инжињер и имала сам јако добар живот. Радила сам у једном великом индустријском објекту, који ми је омогућавао угодан и добар живот. Посао у мојој фирми сам добила тако, што сам једноставно дошла у вријеме кад је требало, требали су моју струку и пружила ми се могућност да у то вријеме улетим, да добијем тај посао. Имала сам супер плату, добро сам живјела и онда ме та економија није пуно интересовала. Мислила сам да је свугдје добро ако је мени ту добро.

Имала сам породицу, троје дјеце и мужа. И он је радио у истом објекту као и ја. Имали смо и стан у центру града, двособан.

Била сам ангажована у различитим организацијама, од омладинске док сам била омладинка, па даље до синдикалне организације. У Савез комуниста сам ушла на један чудан начин. Мој колега, који ми је био и шеф, када је имао неких проблема у том свом политичком дјеловању рекао ми је, ако би га питали он би предложио мене. Био је човјек друге вјере, био је Србин и имала сам тада нормалне односе са њим. Тада ми је био шеф и сада о њему имам једнако мишљење ко што сам имала и прије рата. Мислим да је и даље остао са неким нормалним људским квалитетима које ни рат, ни подјеле нису успјеле да промијене.

Становништво у граду је било мијешано. Углавном су ту живјели Муслимани који се сада називају Бошњаци, и Срби. У граду је био већи проценат Муслимана у односу на Србе, али читава општина је имала већи број Срба у односу на Муслимане. Хрвата је било мало, можда их је било један посто.

Било је мало мијешаних бракова, али је било пуно некаквих дружења, кумовања, пријатељства међу људима различитих религија. Националних испада није било или су били врло ријетки. Углавном са српске стране је било пар људи који су били познати као националисти, али су се они показали бољи за другу нацију, него они који се нису декларисали као националисти.

Не знам, тада уопште није било никаквих проблема. Односи међу људима су били солидни, може се рећи чак и добри. Могли смо путовати, ићи на море, ићи вани, дружити се, могли смо слободно изабрати своје занимање, ићи на школе које се нама свиђају, јер смо економски добро стајали па смо себи могли приуштити. Углавном мјеста у којим смо се школовали били су Мостар и Сарајево. Ту су више ишли Муслимани, а Срби су више жељели да иду у Београд. И то само они који су можда мало имућнији били могли су ићи у Београд, јер је тамо било скупље школовање. Они мало мање имућнији ишли су ближе на школовање, ишли су у Мостар и Сарајево. Могу да кажем, да је Гацко била опћина која је по статистици имала највећи број интелектуалаца по броју становника, свих нација, односно те двије нације.

Ми једноставно нисмо могли вјеровати да ће рат да дође у Гацко, јер су међусобни односи раније били изузетни.

Док су ови са стране можда показивали мало више нешто свог типично националног, старосједиоци су се углавном понашали фино, али мислим да није нико никог тада угрожавао. Тако сам тад мислила, међутим сад све мислим другачије, јер не могу да вјерујем да је рат могао тако људе из основа промијенити, тотално, неко је ту ипак мислио другачије.

За мене је рат био неки имагинаран појам и мислила сам да никад нећу моћи престати да радим, да се Југославија никад неће распасти, јер сам је сматрала идеалном земљом. Једноставно сам у таквом духу била васпитана.

Али, од 91. године нешто се осјетило, једноставно људи су се промијенили, престали су комуницирати људи различитих националности, комуницирало се само на нивоу морања неког, оно кад је у питању поса.

Односи су се страшно дистанцирали, захладњели и били су скроз другачији.

91. године сам и ја осјетила рат. Тада су већ почеле групе резервиста да иду за Мостар. То су била тешка оклопна возила, односи камиони резервиста из којих се пуцало, тако да смо знали да се нешто спрема у Херцеговини. Онда су 92. године дошле колоне избјеглица из Фоче. Једном приликом сам и сама изашла јер је дошао аутобус избјеглица, жена и дјеце из Фоче, једноставно да видим који то људи долазе.

Сљедеће што ме је упозорило на то да ће бити рата био је настанак Бијелих орлова, паравојних јединица у које је био укључени олош из реда српског народа. То су младићи који нису нигдје били школовани, који су изазивали испаде и раније, а чак је међу тим припадницима паравојних јединица било и дјеце првобораца, тј. дјеце угледних, важних људи који су некада били официри у оној војсци, у другом свјетском рату, који су изашли са неким ордењима, који су служили за примјер свима. Чак су и њихова дјеца пришла таквим неким формацијама и они су сијали страх, и касније смрт над муслиманским становништвом.

Онда је кренуло паљење кафића унутар самог мјеста. Десило се то једно вече у Гацком, негдје пред Први мај 92. године. Тада је дошло до паљења кафића људи муслиманске националности.

Око нас је све било у пламену, и кафићи и продавнице. Ту вече бацане су и зоље и мине.

Ту ноћ су једноставно направили сценарио за рат. Они су пуцали, они су се бранили, ти из Бијелих орлова. Било их је пуно, ишли су чак до муслиманског гробља, исценирали су право ратно стање. Вјероватно се хтјело показати, то је моја предпоставка, шта се спрема у граду и шта нас ту чека.

Та вечер је мени отворила очи и ја сам тад већ одлучила да напустим Гацко.

Сви они који су остали, грозно су се провели. Мјесец дана је било затишје, чак су људи радили, али је се све спремало на то етничко чишћење. И они који су остали или су одведени у логоре, или су убијени, или су протјерани за Македонију.

Због опасности по живот ја сам четвртога маја 92. године напустила кућу заједно са својом дјецом.

Када сам напустила кућу, сватила сам то као олакшање, јер ту већ данима нисам нормално спавала, оно био је неки страх да ти неко не уђе на врата, различите су приче кружиле. Породице су се збијале, оно родбински везане или пријатељске, по двије, три па су ноћивале у једном стану. Ја нисам, једноставно мој отац је стално говорио мени, ма какви, то је глупост, од тог неће ништа бити, то само причају људи људи, какав рат, ништа од тога, овдје је народ нормалан, то неће бити. И увијек ми је криво на њега што ме је тако уљуљко и што ми је дао тако нереалну ситуацију, а од њега сам очекивала као од старијег да ми каже савјет, ма сине спрема се рат иди ти, чувај главу себи и дјечи. Можда бих и раније напустила Гацко да је он имао другачији став, а држала сам до његовог става јако.

Отишла сам у оближње мјесто гдје ми је живио рођак. Било је удаљено од Гацка једно три, четри километра.

Сад је тренутно напуштено, јер је мјесто током рата потпуно етнички очишћено и тотално сављено са земљом. То је село у којем су углавном живјели

Муслимани, није било Срба, јер су села углавном била немјешана, или су била српска или муслиманска.

Прво су била хапшења једне групе Муслимана. Ухваћени су старији мушкарци и њихови синови, углавном из двије куће су одведена двојица браће са њиховом дјецом и у логор су одведени прво у Билећу, па онда негдје у Црну Гору, не знам гдје. Они су ужасно прошли, малтретирали су их, али остали су живи, али многи од њих су сада инвалиди. Онда је пошло пуцање.

Борбу Муслимани нису могли прихватити, јер нису били наоружани. Било је неких оружја, појединачно је неко имао, било је ловачких пушки, неких мањих, тако да су они употребили то, међутим то ништа није могло, мислим није било равноправно њиховом. На другој страни су били наоружани Срби и резервисти, народ међу којима је било неког бољег наоружања.

Ја сам отшла за Требиње. Нисам ништа могла поњети са собом, мало неких личних ствари, углавном нешто за дјецу. Муж није могао изаћи из Гацка, јер у то вријеме није био слободан пролаз за мушкарце према Требињу. Он је остао са својом мајком у планини у збијегу жена, дјеце и мушкараца, и ту је живио два мјесеца.

У Требињу сам преноћила код једне требињске породице и сутри дан сам морала тражити излазницу да идем за Дубровник. До Дубровника сам отишла аутобусом. У аутобусу није било никаквих проблема, било је тако пјесама никаквих, националистичких, четничких пјесама, међутим нико нас није дирао збиља до Требиња. На станици смо узели те никакве војне пропуснице које смо морали имати јер смо ишли за Дубровник.

У Дубровнику нас је цивилна заштита јако фино примила. Понуђен је смјештај за избјеглице у хотелу Либертас. То је било само у транзиту, у пролазу, а прихватни центри су били на Корчули, на Пељешцу, тамо је било пуно. У Дубровнику смо остали само једну вече и сутри дан смо бродом кренули за Ријеку, уствари одредиште нам је била Словенија.

У Словенији сам живјела десет мјесеци у прихватном центру за избјеглице из Босне. Ја, дјеца и још једно десет Жена. Укупно нас је било око педесеторо. Отишли смо из услова једног нормалног живота у неке услове, не знам, по мени затворске услове. Што се тиче слободе кретања били смо под строгим контролом. Не знам зашто је Словенија предузимала такве мјере предострожности, можда с разлогом, али мени је то било неразумљиво, поготово према женама и дјеци. Било је и ружних примјера од стране избјеглица, који су ту ситуацију једноставно схватили на свој начин. Било је раскашаног живота појединачно па су можда ради тога они те неке строжије мјере предузимали.

Никакве помоћи није било, углавном оно што је давала та влада Словеније. То је била храна у кухињи, на коју се ми нисмо могли прилагодити. Била је лоша храна, али је била једина помоћ од Италије. Они су збиља свесрдну помоћ пружали, посебно дјеци и избјеглицама колико су могли, изузетно тај њихов Каритас и онда неки богати појединци који су нудили индивидуалну помоћ избјеглицама.

Након десет мјесеци сам ступила у везу са мојим мужем. Он је већ у Гацком чуо да смо ми отишли. Преко радио везе смо некако сазнали да они живе у планини, хране се шумским плодовима и живе на примитиван начин као некад. У стан није смио доћи, јер они који су остали у граду су били похватани. Многи од њих су убијени, а неки су одведени у логор Билећа.

Онда се мој муж извукао преко планина.

Извукла их је једна група наоружаних људи, који су тада били у постројбама ХВО-а. То су били исто Муслимани, људи из Гацка, који су дошли и прикључили се ХВО-у. ХВО је имао боље наоружање, тако да су их они опремили јер су знали за ту операцију да они иду да извуку цивилно становништво. Омогућено им је и отишли су њих десетак и извукли су можда око 300 људи из збјега. Преко планина су путовали можда четири, пет дана, на Игман, и тако су их довели у Мостар.

Причали смо телефоном, он је често звао, знала сам стање, знала сам да је у Мостару исто тако тешка економска ситуацији и да још није рат стао, али ја сам се једноставно желела вратити. Нисам се могла навићи на услове у Словенији, било ми је ужасно тешко.

Послије десет мјесеци ја сам до Ријеке, из Ријеке до Сплита, и онда из Сплита хрватским аутобусом дошла са дјецом до Мостара. Било је то 93. године, пред сукобе Хрвата и Муслимана. Тада сам видјела поново и свога мужа. Овдје сам нашла мјесто за живот, и то у кући од мога рођака, јер прије него што сам дошла они су мени рекли, има та гарсоњера у тој кући гдје ти можеш са дјецом живити и ја сам ту дошла.

Два мјесеца сам оно живили нормално, била је покоја граната са ових подручја одакле су Срби, с планина горе, испод Вележја и онда 9. маја 93. године почео је сукоб. Тај дан је пало 1000 граната на Мостар. Ја нисам вјеровала да ће ико жив остати, како је то само грозно било.

Овдје је био грозан живот за све нас, слаба храна, нисмо имали шта да једемо. Била је заустављана сва храна која је долазила за Мостар, тако да је народ девет мјесеци овдје буквално живио од ништа. Од траве коју смо брали по ноћи, од риже која је већ била, онај, од неких остатака хране, ни сам бог не зна како смо преживјели. Ништа није било, грозно се живило.

Гранатирање је било сваки дан. Ја сам живила у подруму сигурно једно седам мјесеци. То је био буквално подрум, без прозора, без ичега, атомско склониште. Чак сам три пута селила, кад је оно гранатирано.

Она кућа у коју сам тек дошла, њу су развалили. Прво је запаљена, а онда је ВБР, оно што избацује велик број пројектила, све срушио. Права је срећа била што је било прије запаљено па сам могла изаћи.

Друго склониште је био исто подрумски смјештај, које је исто тако гранатирано и одатле сам морала побјећи. Трећи је подрум ту на главној улици гдје сам провела остатак. Само два мјесеца сам живила оно нормално, а седам мјесеци сам живила под земљом.

Када је рат тачно завршен, вјерујте да ме сад ко пита, не би то знала више рећи, тако ми је то, волила би да се никад тог не сјетим више.

Ми нисмо вјеровали да је рат завршен. Ја ни тад нисам, као ни остали, могла нормално улицама ходат, него са страхом и оно испод стрехе од куће. Мислим да смо за сваког ко је дошао са стране дјеловали ненормално, јер смо живили у ненормалним условима и нисмо се могли адаптирати на то, на чињеницу да је дошао мир, него смо увијек, кад би негдје и ишли мислили, ова је кућа добра од граната, као има се гдје склонити у случају напада.

Од тада није било рата, можда по која граната је и послије пала, било је неких рањавања, али није више било рата.

Пошто је све било срушено, онда је дошла и Европска унија у Мостар и почела је реконструкција града. Ситуација за храну се поправила, било ју је нешто више. Са овог аспекта гледајући, то је било мало, само ограничене количине. Давали су млијеко, масноћу, брашно, рижу, макароне и тако неку базну храну.

Долазила је и хуманитарна помоћ. Знам да је брашно било америчко, европска унија, не знам изворе, али знам да су мјесне заједнице дијелиле становништву храну у тим картонима.

Те количине хране су на почетку довољне, а како је вријеме одмицало, постајале су све мање и мање, тако да већ има двије године, велика већина људи не прима ништа. Како се ко запошљава, хуманитарна помоћ је била све мања и мања, односно одбијали су становништво од хуманитарне помоћи. Онда сам се ја укључила у организацију и ту сам остала до дан данас. Тај посао сам нашла већ 95. године. Муж не ради нигдје. Дјеца иду у школу. Највећи проблем за мене овдје је та неизвјесност, јер ја сам овдје са привременим послом и са привременим рјешењем за стан. Све ми је привремено. То је оно што мучи свакога прогнаника, та привременост. А то је привременост која траје већ седам година. То је ужасно.

У мјесту одакле смо протјерани, сви су протјерани. Проблем је шта ће бити са имовином која је остала тамо, са становима, са земљиштем и са приватним кућама. Своју кућу сам поново видјела прошле године. Стан у коме сам ја живила није срушен, али нисам се усудила ући, једноставно сам се бојала те реакције станарке и нисам хтјела себе довести у искушење да ме неко ружно дочека. Неки су покушали тако да уђу, али ријеткима су дали да уђу, једноставно наишли су на отпор, не можеш ући, закључају или тако. Међутим, обишла сам кућу свога оца у којој су Срби. Отишла сам заједно са оцем, и ти људи су нас нормално примили. Ти људи су из Мостара и они су имали некакав сасвим нормалан став према нашем доласку, према томе да ми желимо да дођемо и видимо. Али ја се једноставно нисам осјећала фино. Имала сам један ружан осјећај, ужасно ружан осјећај.

Мислим да је превелик период прошао, да је то можда урађено двије године послје Дејтона тад је народ имао више жеље да се врати. Али то је сад све теже, јер се промјене осјећају у сваком сегменту. То више није оно мјесто у коме сте били. Ми би се морали навикават на тај живот, на своје мјесто. Вјерујте да ја, што се тиче мене лично, ја би се тешко вратила, али не могу у име свих говорити. Знам да би моји родитељи једва чекали да се врате без обзира на околности.

У Мостару је ситуација таква, у источном живи већина Бошњака, у западном већина Хрвата. У Мостару ја то не доживљавам онако као што то доживљавају домаћи. Они кажу, нормално њима то теже пада, многи од њих имају станове у Мостару на једној или на другој страни а не могу да се врате. Има их доста тако, али једноставно није ми то срцу толико тешко ко што ми је мјесто одакле сам ја дошла.

Зашто се све ово десило, никада нећу моћу схватити. Ми смо стално говорили да смо у Европи, да смо европски народ, али мислим да нигдје ни један цивилизован народ овакав чин не би могао направити.

Јер ни један нормалан човјек није имао интереса од рата, ни један нормалан човјек. То за мене, само нецивилизовани људи могу направити, збиља. Ја то не могу да схватим. Неки људи су збиља ишићарили у рату и многи су се обогатили, док је најгоре прогнаним и протјераним, јер они су изгубили све оно што су годинама стицали. Изгубили су традицију, име, у нека мјеста људи се неће никада вратити, та имена више неће постојати.

Неко је једноставно желио да заокружи неку државну творевину и да је сматра својом, ето. Сад смо свједоци етнички чистих творевина које су направиле.

У Босни и Херцеговини имамо та три дијела. У једном дијелу имамо тоталну већину српског становништва и ту Федерацију која је по мени врло климава, зато што су ту два народа која још увијек нису рашчистила међусобне односе. Ја мислим да не би требало бити поново рата, али не знам, збиља не знам. Али, ако би поново почео рат, сигурно га не бих овдје дочекала. Увијек се бринем да имам пасош спреман и да имам могућност да изађем. То је моја жеља и то би у сваком случају урадила и никад више не би ни дана дочекала у рату, никад. Волила би одмах убит се.

жељела би да и Босна и Херцеговина коначно стане на своје ноге, да се људи ослободе тог националног предзнака и да мисле више економски него тако. Економска ситуација је тешка и тешко је радити и дјеловати политички у земљи која је претрпела тако грозан рат и разарања, али мислим да се сви морају ослободити тог националног.

Боље нека мисле на то с ким ће трговати, ко им је партнер и то. Људи који су правилно сватили економију они се тако и понашају и зато успјевају. Ти људи једноставно и сад могу добро да живе.

Глобално је лоша економска ситуација, треба што више базне индустрије, треба што више слободних радних мјеста, запошљавања, треба дати и право мјесто жени јер мислим да су жене снага која може да извуче ово друштво из кризе у коју је запало, јер жене шире демократију. Оне у основи имају више смисла за демократију него мушкарци. Мислим да је тај социјализам у вријеме прије рата био нешто, што је људе мало успавало. Он није давао реалну слику о економији. Све је то било лажно представљено и мислим да је та економска ситуација доста гурнула ствари низ брдо. Али ја не бих прихватила ни овај модел сад, ни онај модел прије рата.

Ми морамо изабрати неки модел који је сличан западу, јер заштита приватног власништва треба да буде основни оријентир. Мени се допадају ти принципи, поштовање људских права и заштита приватног власништва, то је то што би ми требали прихватити као модел, нешто што је опет прилагођено нашим условима и нашем човјеку. Не можемо ми узети чисто западни, не можемо амерички, ми немамо подлогу за то. Ми нисмо још на том степену цивилизације, наши историјски путеви су различити, наши су људи различити и то је то.

А ни онај социјализам није идеалан био, оно јест изгледало као у бајци, међутим то је било лажно. Јер ко кула од карата се та економија распала.

А што се тиче садашње политичке ситуације, она је никаква. Опет су националне странке на власти, опет су ту људи изузетно национално оријентисани и ја немам симпатије ни према једном пуно, чак ни према СДА која представља Бошњаке. Мислим да и ту има пуно нечега што ми се не свиђа.

На неки начин је све почело због различитог тумачења религије, односно злоупотребе религије.

Они који припадају другој религији, конкретно сад Срби и Хрвати они су мислили да је та њихова религија на неком већем нивоу од ислама и они су сматрали да то треба уништити. Не сви, али одређене групе људи.

Ја мислим да сваку религију треба респектовати и свака религија у основи пружа добро. Мислим да нам та шароликост даје једно богатство више, религије ми не сметају, чак је по мени то интересантније, збиља. Ја сам тако мислила увијек.

Мене лично највише боли то што сам живила са људима који су другачије мислили од мене, а нисам знала за то.

Сада је сваком човјеку његов идентитет важан, и мени исто тако. За Бошњаке је сада поготово важан. Већина њих није имала некакав свој идентитет, или им

је став о идентитету био нејасан. Муслимани нису знали шта су, јер су једно вријеме неки били Срби, углавном ови горе у дијелу гдје је српски, а други су се приклањали Хрватима, а ништа од тог нису били, ни једно ни друго. Онда су их и једни и други својатали, а сад поштеност човјеку је нормално да има свој идентитет и да буде нешто.

Бошњаци нису имали своје матичне државе, нису се имали на кога ослањати, а нису их прихватили ни једни ни други.

Било је тих случајева који су жељели да буду једни или други, а ја сам једноставно жељела да будем оно што јесам, јер ја не могу то да бирам. Ја сам грађанка Босне и Херцеговине. Бошњакиња сам из Босне. То је мој идентитет. Мене је родио Бошњак односно Бошњакиња и ја сам морала да будем оно што јесам, то нисам могла да изаберам.

Међутим има и на тој страни пуно махинација, па су неки постали велики вјерници а нису никада били. Што се тиче мене, остала сам са истим ставом према религији. Узимам из религије оно што је најбоље, однос према људима, хуман, човјечан према свакоме. Нисам постала већа муслиманка него што сам била, него сам остала иста каква сам била по том питању. Религију треба правилно сватити у смислу да не мрзиш другога. Ако припадаш једној религији да не мрзиш другог човјека, тако ја сватам религију. Нудим мир свакоме, али ја не знам да ли је та моја понуда добро дошла.

За своју властиту будућност желим да имам један сигуран посао, да ми дјеца имају могућност да се образују и да ријешимо своје стамбене проблеме. Највјероватније ћу остати у Мостару, јер ја сам ипак локални човјек. Не бих жељела нигдје ићи, волила би овде изграђиват своју будућност, за себе и за своју дјецу.

Свима би поручила да увијек буду опрезни без обзира с ким имају контакте, да увијек имају једну дозу резерве, јер слијепо вјеровати неком стварно, показало се на овоме примјеру да није добро. Нико ником оно тотално да вјерује, јер стварно та сљепоћа је многе људе довела до губитка живота, до губитка оних највреднијих добара у свему.